

повинні надаватися цивільному населенню під час війни (статті 23, 28, 43-47, 50-53) [2].

Однак зростання втрат цивільного населення під час двох світових воєн (особливо у період Другої світової війни) показало недостатність цих гарантій. Було визнано необхідність розробки спеціального міжнародного документу щодо захисту цивільного населення під час війни. У 1949 році на Дипломатичній конференції у Женеві було прийнято чотири Женевські конвенції про захист жертв війни. Принагідно, IV Женевська конвенція «Про захист цивільного населення під час війни» надала дітям правовий захист під час міжнародних збройних конфліктів. На зазначеній конференції уперше правове закріплення отримали також норми міжнародного гуманітарного права щодо збройних конфліктів неміжнародного характеру (вони закріплені у статті 3, яка є спільною для всіх чотирьох Женевських конвенцій). Ці норми поширюються й на дітей як на осіб, які безпосередньо беруть участь у військових діях [4].

Також, вказана конвенція передбачає: «загальний захист дітей як осіб, які не беруть участі у воєнних діях, так-як діти, як частина цивільного населення, підпадають під дію всіх положень конвенції, зокрема принципів гуманного поводження, поваги до життя, щодо фізичної та психологічної недоторканності, заборони образливого поводження, застосування покарання без суду, заборони тортур, проведення науково-медичних дослідів, залякування чи терору, незаконне позбавлення волі або депортування (статті 13, 27, 30, 34, 147, тощо» [4].

Разом із тим, Женевська конвенція містить також спеціальні положення щодо захисту дітей від наслідків воєнних дій (статті 14, 17). Зокрема, якщо: «у наслідок збройного конфлікту територія країни, на яку було вчинено збройний напад, була окупована країною – агресором, на цих

територіях діти, вагітні жінки, матері неповнолітніх дітей, повинні продовжувати користуватися перевагами стосовно медичного догляду, харчування, захисту від наслідків бойових дій, при цьому держава, яка є окупантом, зобов'язана сприяти роботі установ, піклуванням яким були довірені діти на окупованій території (стаття 50)» [4].

Відповідно до статті 24 Конвенції сторони збройного конфлікту зобов'язуються «вживати необхідних заходів, щоб діти до 15 років, осиротілі або розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не були надані самі собі і щоб полегшити за всіх обставин їх утримання, виконання обов'язків, пов'язаних з їхньою релігією, та їх виховування» [1].

Таким чином, Женевська конвенція «Про захист цивільного населення під час війни» вперше юридично закріпила принцип захисту дітей як частини цивільного населення під час збройних конфліктів міжнародного характеру.

Однак у наступні роки виникли нові види збройних конфліктів за участю визвольних армій, нерегулярних формувань, партизанських загонів. При цьому ставало дедалі важче відрізнити солдатів від цивільних осіб. Крім того, методи ведення війни та застосована зброя стали більш різноманітними та витонченими. Все це почало призводити до величезних втрат серед цивільного населення. Положення IV Женевської конвенції не могли охопити нові ситуації і методи ведення війни. Конвенція детально регламентувала статус цивільного населення на окупованих територіях, але багато важливих питань забезпечення захисту цивільного населення в ході бойових дій, питання обмеження засобів та методів ведення війни були виключені зі сфери її дії.

У 60-х роках Міжнародний комітет Червоного Хреста дійшов висновку, що захист, передбачений міжнарод-

ним гуманітарним правом, має бути розширеним і деякі його положення переглянуті. Проте було вирішено чинні Женевські конвенції 1949 року не переглядати, а прийняти до них Додаткові протоколи, щоб уникнути ризику втратити вже наданого правового захисту.

Щодо дітей існувало кілька проблем. По-перше, діти, як найуразливіша категорія осіб, мали право на особливий захист [3], проте цей принцип не був чітко викладений в жодній із статей IV Женевської конвенції. По-друге, гостро постало питання про участь дітей у військових діях [5]. Вирішуючи ці питання були прийняті додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 року: Протокол 1 щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів та Протокол 2 щодо захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру. У Додаткових протоколах вперше було чітко сформульовано принцип особливого захисту дітей під час міжнародних збройних конфліктів, зокрема статтею 77 Протоколу 1 та пунктом 3 статті 4 Протоколу 2 було визначено, що: «діти користуються особливою повагою і їм забезпечується захист від будь-яких непристойних посягань; сторони, які перебувають у конфлікті, забезпечують їм захист і допомогу, які їм потрібні у вигляді віку чи з будь-якої іншої причини, а також дітям забезпечується необхідні турбота та допомога» [9].

Таким чином, Женевська конвенція та Протоколи надають дітям загальний та спеціальний захист під час збройних конфліктів, незалежно від їх характеру (міжнародного чи неміжнародного) та від того, чи беруть участь діти у бойових діях чи ні.

Слід зазначити, що у посилення захисту дітей за умов збройних конфліктів спрямовані норми Протоколу про заборону чи обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв (1980). Цей Протокол забороняє за будь-яких обставин застосовувати міні-пастки, які з'єднані або асоціюються з дитячими іграшками або іншими предметами або продуктами, що переносяться спеціально призначеними для годування, забезпечення здоров'я, гігієни або використовуються як предмети одягу або навчання дітей.

Наступна нормотворча робота із захисту прав дітей призвела у 1989 році до ухвалення Конвенції «Про права дитини». Зазначена Конвенція є універсальним документом, що надає дітям весь комплекс прав людини. Стаття 38 Конвенції зазначає, що: «держави-учасниці зобов'язуються поважати норми міжнародного гуманітарного права, які стосуються дітей, та забезпечувати їх дотримання». Водночас, передбачається, що: «держави повинні вживати всіх можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли 15-річного віку, не брали прямої участі у військових діях, при цьому держави також повинні утримуватися від прийняття на службу до своїх збройних сил осіб, які не досягли 15 років». Отже, стаття 38 Конвенції про права дитини майже повністю відтворила статтю 77 Додаткового протоколу 1. У цьому відношенні вона не внесла нічого нового до існуючих норм щодо захисту дітей у збройних конфліктах.

Україна приєдналася до всіх основних міжнародних угод у галузі міжнародного гуманітарного права, в тому числі і до Женевських конвенцій 1949 року і Додаткових протоколів 1977 року. Україна також ратифікувала Конвенцію «Про права дитини» 1989 року [8]. Тим самим Україна зобов'язалася імплементувати норми у національне законодавство.

В Україні немає законодавства, яке спеціально регулює захист дітей у період збройних конфліктів. Є низка положень з цього питання у законодавстві, що регламентують правовий статус окремих категорій населення [7]. Так, Закон України «Про охорону

дитинства» (стаття 30) забороняє: «залучати дітей до участі у військових діях, збройних конфліктах, пропаганду серед дітей війни та насильства, створення військових формувань» [7].

З початку повномасштабного військового вторгнення РФ на територію України, ведення бойових дій, а також тимчасової окупації окремих територій, діти стали однією з найуразливіших груп населення України. Так, діти зазнають прямого впливу насильства, травматичних подій та емоційного стресу, що надає глибокий психологічний вплив на їх розвиток та майбутнє благополуччя.

Один із найбільш відчутних ефектів війни на дітей є втрата батьків, близьких родичів та друзів. Багато дітей залишаються сиротами або змушені жити в несприятливих умовах, що створює не лише матеріальні труднощі, а й призводить до емоційного травмування, відчуття втрати та відчуження.

Закон України «Про охорону дитинства» передбачає захист прав дітей-біженців: діти-біженці, які втратили житло та особисте майно внаслідок військових дій, збройних конфліктів на національному чи іншому ґрунті, мають право на захист своїх інтересів. Державні органи охорони дитинства вживають заходів для розшуку батьків чи родичів дитини, надають матеріальну, медичну та іншу допомогу, тощо (стаття 30¹). Такі заходи захисту дітей закріплюється й у Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [6] і поширюються загалом цю категорію населення.

В умовах бойових дій, діти також стикаються з небезпекою вибухів, обстрілів та мінних полів. У таких умовах, діти змушені жити у постійному страху за своє життя та безпеку. Разом із тим, багато дітей отримують як фізичні так і психологічні травми, і деякі стають інвалідами внаслідок бойових дій.

Однією з найрезонансних справ щодо Росії, з того моменту, як вона напала на Україну, став розгляд про незаконну депортацію дітей. Насильницьке переміщення осіб, що знаходяться під захистом, з окупованої території на територію держави, що окупує, є грубим порушенням статті 7 та заборонено статтею 49 Четвертої Женевської конвенції. Стаття 50 тієї ж Конвенції також забороняє зміну персонального статусу дітей, включаючи громадянство, окупаційними силами. Парламентська асамблея Ради Європи нещодавно ухвалила резолюцію, яка визнала депортацію українських дітей до Росії геноцидом.

З метою допомоги українським дітям, які постраждали від агресії РФ, урядом України з ініціативи Президента України було розроблено план «Bring Kids Back UA», який передбачає: «повернення депортованих росією українських дітей; розвиток сімейних форм виховання; реінтеграцію дітей, повернутих з Росії, організацію їх соціалізації та освітні ініціативи; створення центру захисту прав дітей (Child Rights Protection Center); фіксацію злочинів та притягнення до відповідальності Росії; міжпарламентську взаємодію; комунікацію та громадські заходи» [10].

Таким чином, аналіз національного законодавства України показує, що вжиті кроки щодо імплементації міжнародного гуманітарного права у сфері захисту дітей у період збройних конфліктів загалом відповідають визнаним нормам у цій сфері.

Забезпечення прав дитини в умовах бойових дій в Україні належить до глобальних проблем сучасності, у вирішенні яких зацікавлена вся світова спільнота. Це пояснюється визначальною роллю підростаючого покоління у гарантуванні життєздатності українського суспільства та прогнозуванні його майбутнього розвитку.

Наявні проблеми дітей доводять неможливість вирішення цього

питання лише національними засобами та ініціюють необхідність об'єднання зусиль світової спільноти загалом, що й зумовило свого часу виникнення інституту міжнародно-правового захисту прав дитини.

Міжнародний захист прав дитини в період збройного конфлікту в Україні є системою взаємоузгоджених дій держав та міжнародних міжурядових та неурядових організацій, спрямованих на розробку та забезпечення прав дитини з метою формування повноцінної та гармонійно розвиненої особистості, сприяння їх закріпленню в українському законодавстві та надання міжнародної допомоги українським дітям.

На сьогоднішній день стала очевидною необхідність розвитку інституту захисту прав дітей у період збройних конфліктів у таких напрямках: необхідно домагатися застосування міжнародних стандартів та викорінення безкарності (якщо у минулі десятиліття основний наголос робився на розробку нормативної бази, то в даний час головним завданням є забезпечення її практичного застосування: держави мають ратифікувати існуючі стандарти у сфері захисту дітей та виконувати відповідні керівні принципи, що дозволяють покращити захист дітей); розробка та прийняття певних правил та процедур, що регламентують механізми взаємодії між регіональними та міжнародними організаціями для більш оперативного реагування та надання відповідної необхідної допомоги та підтримки дітям; розробка ефективних заходів та стратегій з реінтеграції та реабілітації дітей у повоєнний період.

В представленій статті розглядаються окремі питання становлення інституту захисту дітей в умовах війни. Зазначено, що однією з найскладніших проблем у всіх випадках збройних конфліктів є проблема забезпечення захисту цивільного населення, у тому

числі дітей, на частку яких випадають основні тягарі та позбавлення війни. Незважаючи на широке визнання у міжнародному праві необхідності захисту цивільного населення, нині в Україні ця проблема набула особливої актуальності, починаючи з 24 лютого 2022 року, коли Російська Федерація розпочала повномасштабні бойові дії на території України.

В статті акцентовано увагу на тому, що аналіз сучасних війн показує, що виникають нові види збройних конфліктів. Їх особливістю є поступове стирання грані між комбатантами та цивільним населенням як об'єкти та суб'єкти війни, підвищення ролі економічного фактору у війні (дуже часто виграє та сторона, якій вдасться швидше знищити економічний потенціал противника, що передбачає завдання ударів не тільки по військових об'єктах, а й по об'єктах цивільної інфраструктури), вдосконалення військової тактики та техніки (масштаби нищівної дії сучасної зброї ускладнюють її вибіркоче застосування). У результаті, в сучасних збройних конфліктах основні втрати припадають на частку цивільного населення, включаючи дітей як найуразливішу його частину.

Забезпечення прав дитини в умовах бойових дій в Україні належить до глобальних проблем сучасності, у вирішенні яких зацікавлена вся світова спільнота. Це пояснюється визначальною роллю підростаючого покоління у гарантуванні життєздатності українського суспільства та прогнозуванні його майбутнього розвитку.

В статті наголошено на необхідності розвитку інституту захисту прав дітей у період збройних конфліктів у таких напрямках: необхідно домагатися застосування міжнародних стандартів та викорінення безкарності; розробка та

прийняття певних правил та процедур, що регламентують механізми взаємодії між регіональними та міжнародними організаціями для більш оперативного реагування та надання відповідної необхідної допомоги та підтримки дітям; розробка ефективних заходів та стратегій з реінтеграції та реабілітації дітей у повоєнний період.

Ключові слова: цивільне право, сімейне право, цивільне законодавство, сімейне законодавство, цивільні правовідносини, сімейні правовідносини, захист прав дітей, діти, сім'я, війна.

Melnyk O. Some issues of establishing the institution of child protection amidst war

The present article considers some issues of establishing the institution of child protection amidst war. It is noted that one of the most complex problems in all cases of armed conflicts is the problem of ensuring the protection of civilians, including children, who bear the brunt of the burdens and deprivations of war. Despite the broad recognition in international law of the need to protect civilians, it has become particularly relevant in Ukraine since February 24, 2022, when the Russian Federation launched full-scale hostilities on the territory of Ukraine.

The author stresses that the analysis of modern wars shows that new armed conflicts emerge. They are characterized by a gradual blurring of the line between combatants and civilians as objects and subjects of war, the increasing role of the economic factor in war (the party that manages to destroy the enemy's economic potential very often faster wins, which involves strikes not only on military targets but also on civilian infrastructure), and the improvement of military tactics and equipment (the scale of the destructive effect of modern weapons makes their selective use difficult). As a result, in modern armed conflicts,

civilians, including children as the most vulnerable, account for the bulk of the losses.

Enjoying children's rights amidst hostilities in Ukraine is one of the global issues of our time, in the settlement of which the entire international community is interested. This is due to the decisive role of the younger generation in guaranteeing the viability of Ukrainian society and predicting its future development.

It is emphasized the need to promote the institution of protection of children's rights during armed conflicts in the following areas: it is essential to seek the application of international standards and eradication of impunity; drafting and adoption of certain rules and procedures regulating the mechanisms of interaction between regional and international organizations for a more rapid response and provision of appropriate necessary assistance and support to children; elaboration of effective measures and strategies for reintegration and rehabilitation of children in the post-war period.

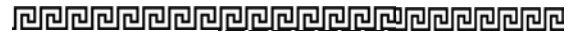
Key words: civil law, family law, civil legislation, family legislation, civil law relations, family law relations, protection of children's rights, children, family, war.

Література

1. Войціховський, А. В. Міжнародне право : підручник / А. В. Войціховський ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 544 с.

2. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907 / П. Д. Біленчук, В. М. Кочетков, В. Б. Міщенко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-27901>

3. Декларація про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів : від 14.12.1974 / Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_317

4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (ратифікована в Україні 03.07.1954, набула чинності для України 03.01.1955). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

5. Захист прав дітей в умовах війни. Збірник матеріалів круглого столу до 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, 17 травня 2022 року). Вінниця, 2022, 90 с.

6. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. Закон України від 8 липня 2011 року № 3671-VI (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 16, ст.146). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>

7. Про охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 30, ст.142). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

8. Про ратифікацію Конвенції про права дитини. Постанова ВР Української РСР від 27.02.1991 року № 789-XII (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 13, ст.145). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-12#Text>

9. Трестер Ю. О. Міжнародні механізми захисту прав дітей. Державне управління: удосконалення та розвиток. № 9. Київ, 2013. URL: <http://surl.li/ccdnw>

10. Bring Kids Back UA. URL: <https://www.bringkidsback.org.ua/>

